

УДК 347.272

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНА ПРИРОДА ПРАВА

Альона РОМАНОВА,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Олена ЧОРНОБАЙ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано трансцендентальну природу права як його головну властивість, що є основою самодостатності та довершеності права. Досліджується явище свободи, що трактується як особливе буття особистості, а також аналізується підхід, за яким метаантропологія свободи усвідомлюється як екзистенціал. Зроблено висновок, що процес особистісного буття є постійною боротьбою протилежностей між зовнішнім і внутрішнім у самореалізації та життєдіяльності людини, а трансцендентальна природа права розкривається через істинність, першопричину та свобідну волю.

Ключові слова: трансцендентальність, буття, людина, природно-правовий простір, соціоприродний простір, позитивне право, свобода.

TRANSCENDENTAL NATURE OF LAW

Alona ROMANOVA,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law
of Institute of Jurisprudence and Psychology
of Lviv Polytechnic National University

Olena CHORNOBAI,
Candidate of Law, Associate Professor,
Assistant Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law
of Institute of Jurisprudence and Psychology
of Lviv Polytechnic National University

SUMMARY

The author analyzes the transcendental nature of law as its main feature that is the basis of self-sufficiency and perfection of law. The phenomenon of freedom, which is interpreted as a special being of the individual, is investigated. The approach, according to which meta-anthropology of freedom is recognized as existence, is analyzed. It is concluded that the process of personal existence is flowing as a constant struggle of contraries between the outer and the inner in self-realization and human life, and the transcendental nature of law is revealed through the truth, root cause and free will.

Key words: transcendence, being, man, natural and legal space, socio-natural space, positive law, freedom.

REZUMAT

Articolul analizează natura transcendențială a dreptului ca principală proprietate, care este baza autosuficienței și perfecționării legii. Noi studiem fenomenul de libertate, de a fi tratat ca o persoană specială, și a analizat abordarea urmată de Meta percepută ca libertatea existențială. Sa ajuns la concluzia că procesul de viața personală este o luptă constantă a contrariilor între eul exterior și interior și a vieții umane și a drepturilor naturii transcendențială este revelat prin adevăr, și cauza rădăcină de voință liberă.

Cuvinte cheie: transcendent, ființă, persoană, spațiu natural-legal, spațiu socio-natural, drept pozitiv, libertate.

Постановка проблеми. Осмыслити природу права як явища буттєвого простору неможливо без інтуїтивного його пізнання. Трансцендентальне (з латин. transcendens, transcendentia, transcendentialis) означає те, що виходить за межі.

Звичайно, «вихід за межі» можна трактувати як те, що виходить за межі загальноприйнятого в соціумі, або ж як те, що виходить за межі розумового (інтелігібельного) пізнання. Обидва підходи є правильними і не варто їх тракту-

вати окремо, а доречно розглядати задекларовану проблему з позиції їх комплексного застосування, що дозволить розкрити трансцендентальну природу права в різних аспектах.

Пізнавати трансцендентальну властивість права доцільно через усвідомлення першості природного права, адже природне право, в якому виражаються ціннісна і пізнавальна фундаментальні властивості відносин, що визначають сутність людини, є найважливішою компонентою

ціннісного ставлення людини до світу, в якому розкривається її надприродна сутність.

Головними детермінантами права є дух і воля, які є основою свободи. Саме тому свобода людини в природно-правовому просторі є безумовним явищем. Динамічний розвиток онтологічного простору породжує безліч способів, засобів втілення у відносинах між людьми істинної свободи, складного і постійно мінливого й оновлюваного стану, що полягає в реалізації свободної волі окремої людини, за умови непорушення гармонії соціоприродного та природно-правового простору, а також свободної волі інших людей.

Тому філософсько-правове дослідження трансцендентальної природи права є надзвичайно важливим для забезпечення і збереження ідеального виміру людського існування.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення підходів до пізнання трансцендентальної природи права та формування ідеального середовища людського існування в природно-правовому просторі.

Стан дослідження. Проблема трансцендентальних властивостей права, як і проблема метаантропології права, граничності його існування, зрештою, як і проблема існування людини в природно-правовому просторі, не була предметом цілісного дослідження. Кожен з окреслених аспектів досліджували окремі науковці.

Поняттю, сутності й особливостям метаантропології, трансцендентальності й онтології права останнім часом приділяли чимало уваги такі вчені, як: Р. Хамітов, С. Сливка, О. Данильян.

Особливості природно-правового простору і позитивно-правового поля відображено в працях Л. Ганцевої, А. Козловського, П. Рабіновича.

Свобідна воля людини, свобода як основа її існування в межах правового поля держави досліджувалися Т. Гарасимівим, В. Бігуном, О. Гришук, Н. Гураченко, Д. Лук'яновим, Л. Петровою та ін.

Попри публікації цих і багатьох інших науковців, проблема трансцендентальної природи права не лише є актуальною, а й в умовах кризово-перехідного стану розвитку суспільства потребує нагального висвітлення для збереження духовно-ціннісних підвалин існування людства та подолання суспільно-правової аномії.

Мета та завдання статті – удосконалити розуміння трансцендентальної природи права, природно-правового простору, що наявне в сучасній українській і закордонній юридичній науці, а також розкрити можливості поповнення філософсько-правових знань через уявлення про метаантропологічні властивості права.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що, хоч обрана тематика дослідження спонукає нас до з'ясування поняття і змісту права як явища, ми не вважаємо за необхідне ґрунтовно висвітлювати ці моменти в статті, а лише обмежимося констатацією того, що завдання права, згідно з довідковою літературою, полягає в тому, щоб регулювати взаємини людей, які живуть у соціумі, встановлюючи правила поведінки, підтримувані примусовим впливом збоку [1, с. 868]. Соціальний інститут права належить до регулятивної сфери суспільного життя, бо головне його призначення – регулювати і контролювати поведінку індивідів, укладати цю поведінку в певні межі, форми, прийнятні для суспільства загалом [1].

По суті, право покликане регулювати взаємовідносини людей для забезпечення правового порядку в суспільстві та збереження гармонії в природно-правовому просторі. З огляду на це, правовий порядок є творенням людського духу, продуктом закладеного в людей морального спонукання до порядку в спільному житті й утворюється в суспільстві

розумного розуміння життєвих відносин, моральної, економічної та соціальної їхньої мети [2, с. 256].

Отже, право здійснює розумово-моральне регулювання суспільного життя, тобто за допомогою розуму, орієнтованого на принципи моралі [3].

Первинною ланкою міркувань в антропологічній парадигмі пізнання права і природно-правового простору є ірраціональне начало права. Воно спрямоване на руйнування програми «подолання метафізики», а також на визнання плюралізму, релятивізму і конвенціоналізму в уявленні про методологічні стандарти і філософські уявлення про дійсність. У такій парадигмі не тільки визнається неповноцінність й однобічність раціональних методів дослідження права, а й відбувається переорієнтація правової проблематики з вивчення логіко-методологічних проблем на дослідження світоглядних основ правового життя суспільства [4, с. 182]. Саме таким змістом наділені праці сучасних дослідників не тільки у сфері філософії права, а й у загальній теорії держави і права.

Основою трансцендентальної ідеї і першим постулатом кантівської етики є свобода людини – її свободна воля, яка визначає сенс моральної незалежності й автономії особистості, її здатність самій встановлювати правила належного і дотримуватися їх без будь-якого зовнішнього примусу і тиску [5, с. 230].

Щодо феномена права, то, відповідно до кантівського категоричного імперативу, вчинки окремої людини не повинні порушувати межі свободи кожного індивіда [5, с. 140]. За такого трактування, право «передбачене ідеєю розуму, і визначає його як сукупність умов, за яких свавілля одного (особи) сумісне зі сваволею іншого, з погляду загального закону свободи» [5, с. 126]. Право повинно передбачати і регулювати синергетичні процеси прояву свободи окремої людини в межах існування людства загалом.

Окрім того, багато хто з дослідників, які асоціюють право зі свободою, дотримуються теорії вибору: носій права представлений тут у своїй активній іпостасі, а не просто як той, хто використовує обов'язок іншого. У зв'язку із цим, вважають дослідники, право не можна приписати тваринам чи ембріонам, оскільки це істоти, не здатні робити вибір або потребувати свободи, а саме це і покликане захищати право [6, с. 296].

Досить часто свобода трактується як здатність людини бути собою і відкритою змінам на основі знаходження особистісної єдності в її різних модусах: сутності й існування, духовності й душевності, цілепокладання й цілереалізації, мислення і буття. Свобода в просторі світу особистості є внутрішня свобода, втілюючись у реаліях життя, вона стає зовнішньою свободою.

В ідеалізмі і персоналізмі свобода трактується як особливе буття особистості, що протистоїть необхідності як способу буття природи.

У метаантропології свобода усвідомлюється як екзистенціал. Мета граничного буття людини – така єдність духовності і душевності, що дозволяє любити ближнього. Саме це відрізняє справжню свободу від свавілля, яке приводить особистість у стан внутрішньої самотності, що є сумним результатом буденного і граничного буття людини [7, с. 196].

Ідея про принципіву відкритість буття людини лежить в основі більшості вчень про людину в ХХ – початку ХХІ ст. У всіх різновидах екзистенціалізму людина усвідомлюється як незавершений проект, сутність якого визначається існуванням. Філософська антропологія трактує дух як головний атрибут людини, що відрізняє його від усієї живої й неживої природи, людина розуміється як ексцентрична істота, що постійно долає свої межі.

Й. Хейзинга бачить людську природу в здатності людини до дії, що виводить її за межі інстинктів, а головною

особливістю людини називає здатність творити та розуміти символи [8, с. 248].

Людина, повторимо, – це гармонія відчуттів, станів і емоцій як позитивних, так і негативних, що доповнюють одне одного, утворюючи, у підсумку, збалансований внутрішній світ. Така гармонія передбачає вміння бачити світ у проявах ідеального.

Тому, вважаємо, всі процеси, що відбуваються довкола нас і в нас самих, неможливо вкласти в абстрактне сприйняття, як можна також впевнено констатувати, що без уявлення людина не може створити гармонію почуттів та емоцій, не може виявити ланку духовно-емоційного вираження у власному пізнанні.

Важливою є проблема «зразковості» права. Мається на увазі те, що право є зразком належної поведінки. А оскільки зразок завжди асоціюється із правильним і довершеним, то це дає нам підстави трактувати право як довершену систему, що характеризується такими рисами, як гармонійність, доцільність. Право прагне «втримати зразок», тобто оберігати провідні типові моделі належної соціальної поведінки від руйнівних деформацій. Позитивне право чітко проводить демаркаційну лінію між належним і забороненим [9, с. 8], зрідка допускаючи певні «відступи» від норми і практично ніколи не враховує духовно-душевну першопричину явища, дії чи події, на відміну від природного права.

У праві в результаті суспільних змін відбуваються певні процеси. Так, уже на ранніх стадіях розвитку людства правотворча діяльність зазнавала злетів і падінь, перетворюючись із гуманної і справедливої на карально-репресивну і свавільну, нехтуючи закони природного права. Маємо зазначити, що в позитивному праві критерієм є людина як суб'єкт, на який спрямовані норми права, а в природному праві таким критерієм постає сама культура не як породжений людством результат правовідносин, а як першооснова творення права, його окултурення. Зрозуміло, що право і держава розвиваються відносно паралельно, оскільки саме право регулює ті чи інші новоутворені суспільні процеси.

Співвідношення «позитивне право – природний закон» найбільше відображає правотворчу діяльність, тому що в позитивному праві повинен бути найповніше відтворений дух природного закону. Крім того, частка норм природних законів має бути чи не найбільшою в позитивному праві. Адже кожна норма природного права органічно зміцнює позитивне право, робить його більш динамічним і стабільним. У такому співвідношенні є чимало правових проблем, основною з яких є наявність неузгодженості одних позитивних законів з іншими, їхня взаємна невідповідність [10, с. 16].

Саме розмежування права на природне і позитивне зорієнтоване на пошук основ права в природному житті людини, «людської суті їхнього буття». За такої оцінки природного права потрібно враховувати, що ця категорія в тих рисах і характеристиках, в яких вона, починаючи з Античності, змальована в науці, має багатоплановий характер, що випливає із глибинності природних законів.

Позитивне право – це право чіткого виконання норм із відносним коливанням, тобто, коли є правова норма, у ній чітко зазначено, як слід чинити юристу в тому чи іншому разі, і лише санкція статті може передбачати «або те, або інше», а це означає, що внутрішнім імперативом юрист матиме змогу керуватися зовсім незначною мірою [11, с. 122].

Що стосується визначення, розуміння і співвідношення природного права з позитивним, то розрізняють два загальноприйнятих підходи.

Відповідно до першого підходу, природне право розуміється як сукупність апріорних моральних вимог, пропонує позитивному праву, як критична інстанція, що дає моральну оцінку позитивному праву з погляду його справедливості чи несправедливості. Авторами і прихиль-

никами такого розуміння природного права були Платон та І. Кант [12, с. 174].

З позиції другого підходу, природне право розуміється як необхідна і незмінна основа чинного законодавства, що не існує поза ним. Тобто природні принципи шукалися у середині чинного права, що розумілося як реалізуюча в історії надприродна ідея права. Такого підходу дотримувалися Аристотель і Гегель [12, с. 176].

Природне право – це право, що базується на законах природи, які є ідеальними. Щоб відчутти красу правового явища, варто поєднати позитивне і природне право. Пізнання дійсності буде повним і об'єктивним лише в тому разі, коли правник, хай подумки, буде зіставляти свої дії, висновки і визначення із законами природного права [11, с. 79].

Людина – це гармонія почуттів, станів та емоцій. Щоб така гармонія не втрачалася, людина має постійно вдосконалюватися і бачити світ у проявах прекрасного, а не чогось злого і поганого. Наприклад, природне явище дощу можна сприймати як дискомфорт і сирість, а можна – як позитивний аспект зрошення землі, очищення повітря. Аналогічно є ситуація і в міжособистісних стосунках. Скажімо, ми можемо відзначити негативні риси нашого співрозмовника: повільний, неакуратний, безцеремонний. Але ці ж риси можна трактувати й по-іншому: обережний, необачний, рішучий. Дуже важливо навчитися сприймати світ саме з позитивного, миролюбного погляду, зважаючи на побічні чинники.

Фундаментальною особливістю людини є здатність не пристосовуватися до зовнішніх умов, а змінювати їх. Таке твердження стосується також позитивно-правового поля держави, яке обмежене певними нормами того середовища, де воно формується і функціонує. Людина може і повинна «творити» позитивне право, паралельно зіставляючи його з нормами природного права, і в цьому процесі пізнавати трансцендентальну природу права як явища.

У сучасному світі здійснити цей процес може лише людина, і жоден «штучний інтелект» це завдання не виконає, адже пізнати трансцендентальність права, насамперед, означає наблизитися до осягнення істини.

Зауважимо, що в правовій антропології багатогранну правову реальність пізнають через людину, яка перебуває в різноманітних зв'язках із правом. Людина тут розглядається як універсум, і її пізнання за допомогою права безмежне, оскільки світ права розвивається разом із людиною. До того ж у всі часи розвитку людства в правовій традиції принцип людинолюбства домінував над принципом законності.

Саме за таких умов методологічний алгоритм осмислення існування людини в природно-правовому просторі та пізнання трансцендентальності права доцільно трактувати як множину онтологічно обґрунтованих метаантропологічних, антропологічних, еволюційних, інтелігібельних і сенсубельних методологічних настанов з індивідуальними методами й методиками реалізації, які спрямовані на дослідження означеної проблематики.

У зазначеному методологічному алгоритмі доцільно виокремити:

а) методологічний розум (наукове пізнання явища, зокрема, права через свідомість);

б) методологічні почуття (пізнання через підсвідомість).

Дослідження з означеної теми свідчать, що представники різних наукових напрямів використовують значний спектр методів, методик і гіпотез. Відомо, що проникнення будь-якої науки в глибини істинної сутності предмета, який вивчається, значною мірою пов'язане з рівнем розвитку її методологічної основи. Методологічна оснащеність науки, точність методів наукових досліджень, на нашу думку, допоможуть відшукати нові шляхи пізнання процесів і явищ,

що стосуються існування людини в природно-правовому просторі і в позитивно-правовому полі держави, а також сприятимуть ґрунтовному відображенню цих процесів у системі наукових знань.

Такий підхід дозволить розглянути основні ідеї метафізичної природи права, що ґрунтуються на кантівських постулатах свободи людини – її свободній волі, яка визначає сенс моральної незалежності й автономії особистості, її здатності і праві самій встановлювати правила належного та дотримуватися їх без будь-якого зовнішнього примусу і тиску, що сприяє повсюдному визнанню й поступовому утвердженню ідей панування права, принципів свободи, рівності і самостійності людської особистості.

Узагальнивши результати досліджень права в межах гегелівських філософських способів трактування природного права (емпіричний, формальний і абсолютний), акцентуємо увагу на тому, що метафізична природа права окреслюється трьома основними ступенями діалектичного розвитку духу, а саме: суб'єктивним, об'єктивним і абсолютним. У гегелівській філософії об'єктивного духу відносини права і свободи опосередковуються свободою в усіх перипетіях діалектичного розвитку ідеї права. Право у своєму первісному, природному значенні є нічим іншим, як необхідною формою духовного буття людини, воно вказує ту міру рівної вільної самостійності кожного, за якої тільки й можливе на землі духовне життя [4, с. 82].

Процес особистісного буття протікає як постійна боротьба протилежностей між зовнішнім і внутрішнім у самореалізації і життєдіяльності людини. Людина, здійснюючи життєдіяльність у буттєвому просторі, на основі норм природно-правового і соціоприродного простору формує внутрішні життєві плани, стратегії та настанови. Оскільки в кожній із соціальних систем і груп є приписи, санкції та норми, які й висувують стереотипні вимоги до людини незалежно від її індивідуальних особливостей, то вони й визначають її поведінку в конкретній соціальній системі – через виконання заданих соціальних функцій і ролей. Тому тільки від людини залежить, чи зможе вона визначити (закріпити) пріоритетним правомірне існування, навіть якщо її оточення дотримуватиметься протилежних поглядів. Тобто тільки людина може пізнати істину і трансцендентальність права.

Людина живе в суспільстві і не може бути вільною від нього. Вона не може не сприймати тих цінностей, стандартів, нормативних суджень, ідейних настанов, які склалися в її соціальному оточенні. Для людини суспільна свідомість постає у вигляді суми соціальних знань, досвіду, впровадженого в індивідуальну свідомість всією системою соціального впливу. Людина може пасивно засвоювати суспільні цінності, набуваючи лише деяких необхідних знань про соціальні нормативи і цілі, про наслідки правомомної поведінки, про елементарні правила співжиття. Людина може пасивно спостерігати за соціумом, беручи від усіх процесів, що в ньому відбуваються, те, що вважає за потрібне в певний час на певному етапі своєї життєдіяльності в соціоприродному просторі. За таких умов сприйняття цінності слугують в основному обмежувачами діяльності людини, зовнішніми регуляторами поведінки, які автоматично не виробляють вагомих соціальних потреб.

Звичайно, як ми вже зазначили, пізнати трансцендентальну природу права можна лише через і на основі антропологічного чинника. У межах антропологічної інтерпретації права формується і принципово новий підхід до конструювання сучасних правових норм, де враховуються психологічні і біологічні стани людини, її морально-етичні, духовно-моральні цінності, конкретні умови, в яких перебуває людина, що вступає в правовідносини. У цьому сенсі, з погляду юридичної антропології, особистісні якості людини сучасний суб'єкт правотворчої діяльності

враховує недостатньо. Надалі антропоцентристський підхід до права розвивається в контексті проблем людини і суспільства в правовому регулюванні біотехнологій, де торкається таких актуальних проблем, як: евтаназія, клонування, сурогатне материнство тощо.

У юридичній антропології багатогранну правову реальність пізнають через людину, яка перебуває в різноманітних зв'язках із правом. Людина тут розглядається як універсум, і її пізнання за допомогою права безмежне, оскільки світ права розвивається разом із людиною.

Висновки. Отже, не заперечуючи важливості й необхідності позитивістської концепції праворозуміння, зауважмо, що в усі часи розвитку людства в правовій традиції принцип людинолюбства домінував над принципом законності. Це виражалося зазвичай дещо завуальовано, принаймні в більшості держав світу, але несло в собі прогресивні ідеї природно-правової цінності життя, честі та гідності людини як основи буття, що, своєю чергою, є аспектами трансцендентальної природи права.

Список використаної літератури:

1. Нечаев В. Право. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза – И.А. Эфрона. СПб.: ТЕРРА – TERRA, 1992. Т. 48. 958 с.
2. Новгородцев П. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. М.: Раритет, 1995. 366 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Білоножко та ін.; Ін-т укр. мови НАН України, Ін-т мовознав. НАН України, Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. К.: Дніпро, 2009. 1332 с.
4. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. К.: КНТ, 2007. 264 с.
5. Кант И. Критика чистого разума. М.: Мысль, 1994. 590 с.
6. Гарта Г.Л.А. Энциклопедия политической думки; пер. з англ. К.: Дух і літера, 2000. 472 с.
7. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнього дня / под ред Г. Гавризяна; пер. с нидерланд. и примеч. В. Ошиса. М.: Прогресс; Прогресс-Академия, 1992. 459 с.
8. Дарієнко А. Світ і буття: філософсько-правове осмислення. Вісник ЛІВС. 2001. № 1. С. 245–250.
9. Сливка С. Українська національна філософія права: антологічний ракур. Львів: Воля, 2001. 168 с.
10. Сливка С. Філософія права: навч. посібник. К.: Атіка, 2012. 256 с.
11. Сливка С. Юридична деонтологія: підручник. Вид. 2, переробл. і допов. К.: Атіка, 2003. 320 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Романова Альона Сергіївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та філософії права Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка»;

Чорнобай Олена Леонідівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Romanova Alona Serhiivna – Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law of Jurisprudence and Psychology of Lviv Polytechnic National University;

Chornobai Olena Leonidivna – Candidate of Law, Associate Professor, Assistant Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law of Institute of Jurisprudence and Psychology of Lviv Polytechnic National University

aliroma@ukr.net